

Miloslav Jůzl

Instytut Studiów Interdyscyplinarnych w Bnie

Systemowe rozwiązania w zakresie readaptacji społecznej więźniów w Republice Czeskiej

Abstrakt: Autor omawia programy postępowania ze skazanymi ukierunkowane na ułatwienie i przyspieszenie powrotu więźniów do społeczeństwa. Programy te uwzględniają następujące elementy: wychowanie umysłowe, wychowanie moralne, wychowanie przez pracę, wychowanie estetyczne i wychowanie fizyczne. Autor uwypuklił i podkreślił znaczenie kompleksowej diagnozy, zawierającej ocenę społeczną, psychologiczną, pedagogiczną i medyczną skazanych w procesie programowania indywidualnych oddziaływań naprawczych z uwzględnieniem rozpoznania czynników ryzyka powrotności do przestępstwa. Istotnym elementem standardowego programu postępowania jest organizowanie aktywności w czasie wolnym poprzez rozwijanie zainteresowań, hobby i upodobań skazanego. Ponadto w artykule zaprezentowany jest elektroniczny projekt SARPO, system opieki postpenitencjarnej oraz ocena efektów ostatniej amnestii w Czechach.

Słowa kluczowe: penitencjarystyka, readaptacja społeczna, programy postępowania z więźniami.

Wstęp

Współczesne czeskie systemowe działania wykorzystywane w readaptacji społecznej więźniów wynikają z ustawy o wykonaniu kary pozbawienia wolności nr 169/1999 Dz.U., z europejskich regulacji więziennych oraz ze Wzorcowych Reguł Minimalnych, których efektem są tzw. „programy postępowania z więźnia-

mi”, wcześniej nazywane programami resocjalizacyjnymi. W związku z faktem, że pojęcie „resocjalizacyjny” jest w czeskim więziennictwie od dawna odrzucane ze względu na jego nieścisłość, używa się chętniej penitencjarnie bardziej poprawnej nazwy – „postępowanie”. Chodzi o szereg aktywności, mających ułatwić i przyspieszyć powrót więźniów do społeczeństwa tak, aby szanowali prawo, unikali czynności karalnych, systematycznie dbali o siebie oraz o swoje rodziny.

Programy postępowania ze skazanymi

Program postępowania ze skazanym stanowi jądro pedagogiki penitencjarnej. Leży u podstaw aplikowania elementów wychowawczych do praktyki penitencjarnej, stosowanych w procesie resocjalizacji i reintegracji społecznej. Jeszcze w niedawnej przeszłości zamiast pojęcia „program postępowania” stosowano określenie „program resocjalizacyjny”. Powstaje z połączenia słów „re” (ponownie) i „socjalizacja” jako proces włączania jednostki do społeczeństwa. Chodzi tu o permanentny proces rozwoju własnej indywidualności, podobnie jak charakteru społecznego, dzięki któremu człowiek, jako byt kulturowy, może funkcjonować w złożonym systemie ludzkiej społeczności (Doňková 2010). Jednakże, na początku roku 2000 specjaliści penitencjarni uzgodnili, że pojęcie „resocjalizacja” w praktyce penitencjarnej nie jest adekwatne dla przebiegu oraz przede wszystkim dla efektów tzw. resocjalizacji, zatem nie jest wystarczająco precyzyjne. Dlatego zostało zastąpione, zgodnie z Europejskimi Regułami Więziennymi, pojęciem „program postępowania” z więźniami. Opierano się przy tym na fakcie, że nie każdy więzień po wyjściu na wolność jest całkowicie, lub choć częściowo, zresocjalizowany, o czym świadczą powtarzalność odbywania kary pozbawienia wolności (recydywa). Mimo to, z pojęcia resocjalizacja, powszechnie używanego w innych krajach w praktyce penitencjarnej, nie należy rezygnować. To prawda, że efektem wdrożenia programów postępowania może być resocjalizacja więźnia, jednak nie dzieje się tak zawsze (ze względu na czynniki wewnętrzne – endogenne oraz zewnętrzne – egzogenne). Programy postępowania ze skazanymi stanowią zatem podstawę ich planowanej resocjalizacji. Z ustawy o wykonaniu kary pozbawienia wolności wynika, że przy przygotowywaniu programu postępowania musimy stosować indywidualne podejście do uwięzionej osoby, skutecznie ją motywować oraz wykorzystywać jej zainteresowania, umiejętności i zdolności. Istnieje jednak część sprawców czynów karalnych, która nie zamierza (a czasem także nie jest w stanie) respektować norm panujących w społeczeństwie. Wiele osób, w wyniku pewnych patologicznych zjawisk społecznych, szuka w działalności przestępczej wyjścia ze swojej trudnej sytuacji społecznej lub rozwiązania innych problemów. Ponadto, w ostatnim czasie w profesjonalnym środowisku penitencjarnym coraz częściej mówi się o reintegracji (np. dr Gabriela Slovákova).

Elementy wychowania/edukacji

Ponieważ pedagogika penitencyjna jest w istocie nauką o wychowaniu w warunkach instytucji penitencyjnych, należy przypomnieć podstawowe elementy wychowania. Kompleksowość wychowania wszechstronnie rozwiniętej osobowości we współczesnym systemie edukacji jest możliwa dzięki pięciu podstawowym elementom wychowania. Mimo zróżnicowanych poglądów czeskich pedagogów, ustalono następujące elementy wychowania (Jůzl 2010): wychowanie umysłowe, wychowanie moralne, wychowanie zawodowe, wychowanie estetyczne, wychowanie fizyczne.

Wychowanie umysłowe

Celem wychowania umysłowego jest nakierowywanie jednostki na nauki przyrodnicze i społeczne, rozwijanie jej języka jako środka komunikacji, formowanie jej spojrzenia na świat oraz usprawnianie jej procesów poznawczych. Wychowanie to dostarcza jednostce szeregu wiadomości i umiejętności w języku ojczystym oraz w językach obcych z zakresu matematyki, nauk przyrodniczych i społecznych. Zgłębiając te obszary, osoba poznaje prawa rozwoju przyrody, społeczeństwa i człowieka. Na podstawie znajomości poszczególnych praw formuje się jej syntetyczny pogląd na świat, z jego płaszczyzną epistemologiczną, ontologiczną i aksjologiczną, co mieści się w obszarze królowej nauk – filozofii i etyki. Wraz z oswajaniem faktów i umiejętności u jednostki rozwijają się procesy poznawcze oraz zdolności (rozumienie, poglądy, myśli, fantazje). Proces rozwoju umysłowego rozpoczyna się na poziomie świadomości, umiejętności i zdolności; jego efektem jest jednak uformowanie podejścia jednostki do otaczającego ją świata, ludzi i wartości, jej zainteresowań oraz potrzeb, rysów charakteru i zachowań społecznych. Wraz z rozwojem intelektualnym rozwija się również inteligencja emocjonalna (Jůzl 2010). Kategorii wychowania umysłowego odpowiadają w pedagogice penitencyjnej działania edukacyjne. Zgodnie ze statystykami, karze pozbawienia wolności podlega populacja niewykształcona, mało wykształcona, niedokszałcona, ale również osoby ze średnim, a nawet wyższym wykształceniem. Wciąż jednak w praktyce penitencyjnej jest tak, że im wyższe wykształcenie, tym mniejszy procent skazanych. Zatem do programu postępowania słusznie włączona jest powyższa kategoria.

Wychowanie moralne

Wychowanie moralne rozwija jednostkę w obszarze zjawisk moralnych, norm i ideałów. Zakres wychowania moralnego był i jest określany przez przekonania

moralne społeczności, w których zachodzi wychowanie oraz kodeks moralny, który dana społeczność przyjmuje, jako wiążącą normę obowiązującą w jej życiu. Przy okazji wychowania moralnego należy także wyjaśnić pojęcie „moralność”, które razem z filozofią, prawem, nauką i sztuką jest jedną z podstawowych form świadomości społecznej. Pod nazwą moralność rozumiemy zatem zbiór zmieniających się w czasie norm, które kierunkują zachowanie pojedynczych ludzi do siebie nawzajem i społeczeństwa jako całości. W odróżnieniu od norm prawnych, które również ukierunkowują ludzkie więzi, ale mają moc przymusowej sankcji państwa, normy moralne opierają się na sile opinii publicznej oraz wewnętrznych przeświadczeniach jednostek. Moralność, posiłkująca się opinią publiczną i wewnętrznymi przeświadczeniami jednostek, obejmuje większą przestrzeń niż prawo. Moralność zawsze antycypuje, wyprzedza prawo. Celem wychowania moralnego jest ukształtowanie wewnętrznych przekonań moralnych (prawnych i politycznych) oraz odpowiednich form zachowania w duchu kodeksu moralnego. Pod pojęciem „przekonanie moralne” rozumiemy taką znajomość normy moralnej, której towarzyszy doświadczenie moralne prowadzące do zidentyfikowania się jednostki z tą normą. Przekonanie moralne stanowi bodziec do moralnego zachowania jednostki, odpowiedniego zachowania i działania. Tworzenie takich przekonań jest centralnym zadaniem wychowania moralnego. Zbiór przekonań jednostki tworzy jej świadomość, która w różnych życiowych sytuacjach prowadzi do konkretnych zachowań oraz umożliwia ocenę zachowań innych ludzi. Droga od elementarnych doświadczeń moralnych do przekonania moralnego jest trudna i długa. Przy rozwijaniu przekonań moralnych należy wyróżnić trzy podstawowe etapy:

- w pierwszym etapie jednostka styka się z najróżniejszymi bodźcami moralnymi; chodzi tu o osobiste przeżycia moralne, wynikające z kontaktu z innymi ludźmi, o przykłady, instrukcje i wytyczne, które otrzymuje od pracowników pedagogicznych, przede wszystkim jednak od rodziców (również bodźce moralne dostarczone za pomocą dzieł naukowych lub sztuki);
- poprzez porównywanie tych bodźców, jednostka formuje własne poglądy moralne, tj. ogólną świadomość norm moralnych, przekonanie, że społeczeństwo się do nich stosuje i tego samego wymaga; ten drugi etap tworzenia przekonań moralnych nie oznacza jednak jeszcze dokonywania moralnych czynów;
- w przebiegu tego etapu, przekonania moralne są wzbogacane dalszymi doświadczeniami i oddziaływaniami wychowawczymi, które jednostka sama zaczyna poddawać krytyce intelektualnej oraz nabiera do nich stosunek emocjonalny; w ten sposób świadomość moralna jednostki dorasta do trzeciego etapu – etapu przekonań moralnych – które stają się trwałym bodźcem zachowań moralnych jednostki, również w sytuacjach, kiedy nie jest ona pod naciskiem opinii publicznej lub pod kontrolą, a jej czyny nie są oceniane przez innych; w ten sposób formuje się jej świadomość moralna, która staje się charakterystycznym rysem danej osobowości (Jůzl 2010).

Wychowaniu moralnemu odpowiadają w pedagogice penitencjarnej specjalne procedury wychowawcze.

Wychowanie przez pracę

Celem wychowania przez pracę jest zaznajomienie jednostki z naukowymi zasadami współczesnej techniki i produkcji, rozwinięcie umiejętności i nawyków w posługiwaniu się najważniejszymi maszynami i narzędziami pracy oraz pielęgnowanie jej kultury pracy, tj. nauczanie osoby sprawnej organizacji, racjonalności i efektywności czynności pracowniczych oraz uruchomienie u niej ekonomicznego myślenia i działania. Znaczenie wychowania przez pracę polega na tym, że umożliwia jednostce orientację w coraz bardziej złożonym systemie produkcyjnym współczesnego społeczeństwa, adaptację do pracy i włącza ją do zawodu, biorąc pod uwagę potrzeby społeczne oraz jej osobiste umiejętności. Znaczenie tego wychowania jeszcze bardziej rośnie w związku z restrukturalizacją produkcji w Republice Czeskiej, z zakładaniami w obszarze tradycyjnej produkcji, bezrobocia z jednej strony, a z drugiej z możliwością przekwalifikowania i przejścia ludzi do innych działów i na inne stanowiska pracy. Z wychowaniem do pracy łączy się również pielęgnowanie i rozwój cech wolicjonalnych jednostki, potrzebnych przy pracy (wytrwałość, punktualność, odpowiedzialność, pracowitość, wytrzymałość itp.). Podczas rozmyślenia na temat pracy rozwijają się także procesy kognitywne jednostki (przede wszystkim myślenie, sądy i oceny, ale również percepcja, wyobrażenia i fantazja) (Jůzl 2010). Wychowanie przez pracę jest również integralną częścią pedagogiki penitencjarnej.

Wychowanie estetyczne

Wychowanie estetyczne rozwija jednostkę w obszarze sztuki i piękna. Ma na celu rozwijanie właściwego odbierania, rozumienia, przeżywania i oceniania sztuki i piękna, zapoznanie jednostki ze znaczącymi dziełami sztuki i z rozwojem sztuki jako ważnego zjawiska kulturowego, rozbudzanie wyrafinowanego smaku estetycznego. Ze względu na sposoby działań estetyczno-wychowawczych możemy rozróżnić: estetyczne wychowanie za pomocą środków artystycznych lub wychowanie artystyczne (przynależy tu wychowanie literackie, plastyczne, muzyczne, teatralne, filmowe, taneczne itd.) oraz wychowanie artystyczne środkami pozaartystycznymi (estetyka środowiska, przyrody, praca, gry i aktywność fizyczna). W wychowaniu estetycznym wyróżniamy dwie jego kategorie: aktywną, gdy jednostka sama wytwarza przedmioty kulturowe lub aktywności (gra na instrumentach muzycznych, zajęcia plastyczne, fotografowanie, itp.), oraz receptywną, kiedy jednostka wprawdzie nie tworzy oraz nie podejmuje aktywności kulturowych, ale może intensywnie je percypować swoimi receptorami (analyzerami), i w sposób zaangażowany przeżywać (dlatego nie nazywamy tego stroną pasywną wychowania

estetycznego). Podobnie jak poprzednie elementy, wychowanie estetyczne odbywa się zarówno w szkole, jak i w warunkach pozaszkolnych (przy udziale różnych instytucji kulturalnych, środków masowego przekazu oraz poprzez rozwijanie własnych zainteresowań artystycznych), ale również w rodzinie. Bez wątpienia jednak należy tu też środowisko więzienne ze swoją specyfiką (Jůzl 2010).

Wychowanie fizyczne

Celem wychowania fizycznego jest rozwijanie i wzmacnianie zdrowia jednostki (zapewnienie wystarczającego ruchu, odpowiednia dieta, wyrobienie nawyku osobistej i społecznej higieny), rozwijanie i wzmacnianie sprawności fizycznej, tj. pielęgnowanie płynności i elastyczności ruchów, umocnienie i uodpornienie organizmu oraz rozwijanie wartości moralnych, takich jak: odwaga, zdecydowanie, samokontrola, dyscyplina i wytrwałość, umiejętność przyjmowania porażki itp., co, jak zaznaczono przy wychowaniu zawodowym, ma ogromne znaczenie. Wychowanie fizyczne nie ogranicza się jedynie do konkretnego przedmiotu lub czynności hobbystycznych, fizycznych, sportowych lub obronnych, lecz przenika całą pracę edukacyjną. Zasad higienicznych i zdrowotnych musi przestrzegać każdy pedagog, a zatem również wychowawca w praktyce penitencjarnej. Z jednej strony chodzi o higienę środowiska pedagogicznego (penitencjarnego), co oznacza odpowiednią temperaturę powietrza, dostęp świeżego powietrza, oświetlenie itp., z drugiej o higienę własnej (penitencjarnej) pracy edukacyjnej. To wymaga częstego różnicowania czynności, zapobiegania nadmiernemu zmęczeniu, higieny i bezpieczeństwa pracy, oceny higieniczności itd. (Jůzl 2010).

Pojedyncze składniki wychowania istnieją oddzielnie tylko w naukowej abstrakcji. W praktyce stale się przeplatają, dopełniają, integrują. Nie jest łatwo stwierdzić, które z nich są najważniejsze, ponieważ działają w dialektycznej jedności. Dominuje jednak wychowanie umysłowe, odzwierciedlające się we wszystkich innych składnikach, które z kolei z powrotem przenikają do wychowania umysłowego. Funkcjonuje to również w praktyce penitencjarnej, możemy podobnie jak w pedagogice tradycyjnej mówić o kolejnych składnikach wychowania, jak np. wychowanie prawne, polityczne, ekonomiczne, środowiskowe (ekologiczne) itp. Efektem kompleksowego procesu wychowawczego jest charakter, który przejawia się poprzez odpowiednie zachowania społeczne oraz inteligencję emocjonalną. Wychowanie estetyczne i fizyczne tworzy podstawę tzw. aktywności wolnoczasowych.

Kompleksowa charakterystyka skazanego

Aby można było stworzyć jakościowy, odpowiadający osobowości skazanego program, należy jak najlepiej go poznać. Służy temu tzw. kompleksowa charakterystyka skazanego, obejmująca opinie, wiadomości oraz całkowitą diagnozę skazanej

jednostki, które uzyskaliśmy na podstawie jej obserwacji na oddziale wstępnym, i na podstawie dokumentacji, towarzysząca jej od początku kariery przestępczej. Skazanym zajmuje się cały zespół więziennych specjalistów, poczynając od wychowawców z oddziału wstępnego, a na więziennym lekarzu kończąc. Niezastąpioną rolę odgrywają również rozmowy ze skazanymi.

Treścią kompleksowej charakterystyki jest konkretnie sformułowany cel oddziaływania na skazanego, ewentualnie co chcemy osiągnąć u konkretnej jednostki za pomocą programu przed jej wypuszczeniem na wolność. Wybiera się do tego adekwatne metody postępowania i dokonuje regularnej oceny programu postępowania, Wprowadzając ewentualne korekty i poprawki we wdrażaniu programu, ponieważ nie każdy skazany potrafi lub ma ochotę wypełniać program. Z uwagi na fakt, że osobowość człowieka jest określana fizycznymi i psychicznymi predyspozycjami – dynamizm osobowości, inteligencja, charakter, itp. (Doňková 2010), kompleksową charakterystykę sporządzają eksperci i specjaliści więzienni, uwzględniając przy tym wszystkie cechy charakterystyczne skazanego: wiek, uzależnienia, choroby, karierę przestępczą i jej przyczyny, więzi rodzinne, zainteresowania i zdolności, wykształcenie, prezentowane zachowania itd. Konfrontują to następnie z dokumentacją i materiałami, które posiadają na temat skazanego. Wszyscy dbają o ocenę ryzyka i potrzeb jednostki, motywują ją do rozwiązania problemu, zwracają uwagę na jej ewentualne uzależnienia. Tutaj też dochodzi do rozróżnienia (wg Čepeláka) osobowości skazanego na typ: prospołeczny, aspołeczny, antyspołeczny, pseudospołeczny.

Wychowawca na oddziale wstępnym jest kluczowym arbitrem skazanego, ponieważ pozostaje z nim w stałym, codziennym kontakcie, ma zatem największą możliwość poznania go. Jest osobą, która razem ze skazanym dba o respektowanie wskazań innych ekspertów więziennych. Interesuje się również takimi sprawami, jak np. tym, czy skazany pali lub jakiego jest wyznania.

Pracownik socjalny koncentruje się jedynie na sytuacji społecznej (rodzina, dzieci, zobowiązania alimentacyjne, zabezpieczenie finansowe itp.) skazanego, na jego zdolności prawnej, pomocy w zadbaniu o sytuację życiową po wyjściu z więzienia itd.

Psycholog opracowuje diagnozę psychologiczną, rejestruje wyniki anamnezy i ich związek z popełnionym czynem karalnym, analizuje osobę pod względem zdolności intelektualnych, stabilności emocjonalnej, systemu wartości, motywacji itp. Ważne jest rozpoznanie podejścia jednostki do jej czynu oraz identyfikacja z karą. Psycholog prowadzi także specjalne praktyki edukacyjne ze skazanym.

Pedagog specjalny zajmuje się skazanym z pedagogicznego (penitencjarnego) punktu widzenia, tj. analizuje jego karierę przestępczą i jej początkowe mechanizmy, motywację do odbywania kary itp. Ocenia więzy społeczne skazanego pod kątem związków z osobami karanymi, zachowań przemocowych, skłonności do ekstremizmu. Pedagog specjalny opiera się na obecnym stylu życia skazanego, jego podejściu do pracy, wykształceniu, zainteresowaniach, zdolnościach, wartościach

moralnych itp. Na tej podstawie wpływa na włączanie skazanego do pracy i do penitencjarnego systemu edukacyjnego. Pedagog specjalny jest po wychowawcy kolejną osobą decydującą o sposobie oddziaływania na skazaną jednostkę w przebiegu praktyki penitencjarnej.

Lekarz (przeważnie więzienny) dostarcza ważnych informacji na temat zdrowia pacjenta. Należy do nich historia choroby, klasyfikacja zdrowia, dieta, ograniczenia pracownicze, objęcie obowiązkiem leczenia itd. Ważne jest zbadanie aktualnego stanu zdrowia pacjenta, jego stosunku do substancji uzależniających, ewentualnie doświadczeń z nimi (Černá 2012).

W tworzeniu poszczególnych elementów kompleksowej charakterystyki skazanego (ocena społeczna, ocena psychologiczna, ocena pedagogiczna i charakterystyka zdrowotna) mogą uczestniczyć również inni pracownicy więzienia, którzy mogą mieć istotne spostrzeżenia na temat skazanych. Ich zaleta diagnostyczna polega na tym, że skazany nic przed nimi nie udaje i zachowuje się w sposób naturalny, prezentuje się takim, jakim rzeczywiście jest. Należą tu przede wszystkim dozorczy, pielęgniarki, mistrzowie, do których więźniowie są przydzieleni do pracy, ale również strażnicy i inni pacownicy więzienia.

Indywidualny program postępowania

– wersja standardowa

Cele programów postępowania z przestępcami, ukierunkowanych na osobowości skazanych jednostek, najłatwiej osiągnąć koncentrując się na specyficznych problemach związanych z ich zachowaniem. Może chodzić o problemy, które ujawniły się w momencie popełnienia czynu karalnego lub o problemy będące wynikiem doświadczeń przeżytych podczas pobytu w więzieniu. Programy postępowania z przestępcami mają zatem dwie funkcje: dają skazanym możliwość weryfikacji czy sami są zdolni skonfrontować się ze swoimi wcześniejszymi i obecnymi problemami; dają personelowi więziennemu większą przestrzeń do zrozumienia przykładowych elementów zachowań skazanych.

Programy postępowania ze sprawcami czynów karalnych skazanych na dożywocie mogą być skuteczne tylko w przypadku, gdy ci skazani są w jakiś sposób zmotywowani i chętni, by je zaakceptować. Tak jak kryzys emocjonalny może osiągnąć swój szczyt na początku kary, może też nadejść czas, gdy zaistnieją dogodne warunki i skazani będą skłonni przyjąć program. Postępowania z przestępcami nie należy jednak standardyzować, ponieważ skazani mają swoje specyficzne potrzeby, zależne od wieku, długości kary, intensywności i jakości kontaktu oraz cech osobowości. Może zatem zostać zachowane jednolite podejście do problemów występujących w danej grupie więźniów, same jednak programy muszą być opracowane dla każdej jednostki oddzielnie. Programy postępowania opierające się na całościowym zachowaniu jednostki mogą stać się pożądaną motywacją

cją psychologiczną i socjologiczną, która pozytywnie wpływa na możliwości ich zastosowania w środowisku więziennym. Programy te nie tylko miałyby wpływać na zmianę zachowania skazanego (w większości przypadków trudno dobrze to odgadnąć i zdefiniować), ale mogą być początkiem lepszej komunikacji między skazanymi a personelem więziennym. Zasady uwzględniające specyfikę skazanych mają zastosowanie również przy tworzeniu programów postępowania dla innych specyficznych kategorii skazanych, takich jak: młodociani, młodzi dorośli, obcokrajowcy, osoby starsze, dewianci seksualni, psychopaci, uzależnieni (Jůzl 2004). Jak wspomniano wcześniej, program postępowania obejmuje następujące aktywności, które korespondują z wyżej wymienionymi elementami wychowania i zależą od wewnętrznych oraz zewnętrznych warunków (możliwości) więzienia.

Warunki zewnętrzne to:

- więzienie zlokalizowane w mieście, na wsi lub poza obszarem zabudowanym (na łonie przyrody);
- więzienie stare lub nowsze;
- konstrukcje budowlane i zabezpieczenia;
- całkowita powierzchnia więzienia;
- pozostałe warunki.

Natomiast warunki wewnętrzne zależą od:

- typu więzienia;
- zabezpieczenia personalnego;
- estetyki więzienia;
- specjalistycznych oddziałów;
- pozostałych warunków.

Pedagogiczne zasady penitencjarne lub też zasady pedagogiki penitencjarnej to przepisy lub reguły, których stosowanie i przestrzeganie warunkuje efektywność procesu wychowawczego. Zasady pedagogiki penitencjarnej pochodzą z zasad tradycyjnej pedagogiki, zgodnie z którymi pracował już J.A. Komenský, i które znajdują ogólne zastosowanie w całym obszarze oddziaływań wychowawczo-educacyjnych na młodzież i dorosłych. Zasady pedagogiki penitencjarnej bliskie są zasadom pedagogiki specjalnej. Z ich połączenia, z uwzględnieniem specyfiki środowiska penitencjarnego, należy wymienić te zasady, które dla pedagogiki penitencjarnej skompletował Jůzl (2012): świadomości celu połączona z zasadą perspektyw pedagogicznych, naukowości, jedności teorii i praktyki, aktywności, pogładowości, świadomości, emocjonalności, wszechstronnego ukierunkowania wychowawczego, wychowania w grupie, jednolitości oddziaływań edukacyjnych, motywacji, spójności, sprzężenia zwrotnego, surowej sprawiedliwości, humanizmu, pedagogicznego optymizmu.

Edukacja – wychowanie umysłowe

Głównym celem aktywności edukacyjnej jest wspomaganie płynnego wejścia do społeczeństwa jednostki po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności.

Aktywność ta ukierunkowana jest na dokończenie podstawowej edukacji, douczenie się lub wyuczenie zawodu. Taką możliwość daje zasadnicza szkoła zawodowa Służby Więziennej RCz, która mieści się w sieci szkół Republiki Czeskiej. Jak już powiedzieliśmy, nauka odbywa się w szkolnych centrach edukacyjnych w wybranych więzieniach, zatem nie wszyscy skazani mają taką możliwość. Przebiega ona według programu nauczania, zgodnie z ofertą i możliwościami danego więzienia. Edukacja może przyjmować formę kursów, wykładów, lekcji itp. Chodzi o wychowanie prawne, naukę języków (angielski, niemiecki, hiszpański i inne), naukę obsługi komputera, naukę języka ojczystego (ortografia, stylistyka, podstawowa znajomość literatury czeskiej i światowej), naukę matematyki, wiedzy o społeczeństwie, historii itd. Prowadzą je wyedukowani pracownicy więzienia, specjaliści z zewnątrz, ale również więźniowie, może to też przyjąć formę samokształcenia (np. angielski dla samouków). Ofert aktywności edukacyjnych może być bardzo dużo, zależy to od zainteresowań i potrzeb skazanych, możliwości oraz inicjatywy więzienia. Najwyższą formą aktywności edukacyjnej są studia wyższe, organizowane według ścisłych kryteriów, realizowane w więzieniu w Brnie (Černá 2012).

Specjalne aktywności wychowawcze – wychowanie moralne

Pod pojęciem specjalnych aktywności wychowawczych rozumiemy indywidualną oraz grupową opiekę pedagogiczną i psychologiczną. Przynależą tu różne rodzaje terapii, przede wszystkim arteterapia, ergoterapia i inne, ale także treningi radzenia sobie z własną agresją, społeczne poradnictwo prawne, poradnictwo grupowe, rozmowy z psychologiem lub z pedagogiem specjalnym. Ważnym elementem są tzw. rozmowy abreaktywne/odreagowujące (łagodzące napięcie), ewentualnie logoterapia. Specjalne aktywności wychowawcze do pewnego stopnia obejmują niedyrektywne metody wychowania oparte na dobrowolnym tworzeniu elementów systemów motywacyjnych. Może ich być dużo więcej zgodnie z ukierunkowaniem i przeszkoleniem specjalistów więziennych. Specjalne procedury wychowawcze obejmują klasyczne metody pedagogiki specjalnej, tj. kompensację i rehabilitację, następnie wykorzystywane są elementy edukacji rodzinnej, działań duszpasterskich i duchowych. Szczególnie rola duchownego, niezależnej osoby, często łączącej w sobie księdza, psychologa, wychowawcę, pedagoga oraz pracownika społecznego albo nawet rodzica, jest w praktyce penitencjarnej niezastąpiona. Stopniowe, systematyczne działanie tych form aktywności może powodować zmiany w systemie wartości skazanego, prowadzić do hamowania (tłumienia) niepożądanych zachowań i do zmiany całego profilu moralnego.

Aktywność zawodowa – wychowanie przez pracę

Znane są słowa angielskiego pioniera nowoczesnej penitencjarystyki Johna Howarda (1726–1790): „Dajcie więźniom pracować, a będą uczciwi”. To nieco

przesadzone zdanie stanowi jednak instrukcję do jednej z głównych aktywności programu postępowania, jaką jest praca. WYROBIENIE W SOBIE NAWYKU PRACY należy do najważniejszych podstaw sprawnej adaptacji społecznej, ale również antycypacji więźniów. Dlatego praca w systemie postępowania z więźniami przez cały okres odbywania kary pozbawienia wolności, zarówno w przeszłości, jak i obecnie, rozumiana jest jako ważny element resocjalizacji. Praca rozwija psychomotoryczne i manualne zdolności jednostki i prowadzi do formowania cech wolicjonalnych (samodyscyplina, wytrzymałość, precyzja). Praca daje skazanemu możliwość poradzenia sobie z jednostajnym, a niekiedy nudnym, przebiegiem kary. Wydaje się też dobrym środkiem zaspokajania potrzeb i zainteresowań wielu jednostek. W czasie pracy skazany pozostaje poza celą (a czasem nawet poza więzieniem), co jest jedną z możliwości uniknięcia stresu lub ewentualnych konfliktów wynikających z przepełnienia cel. Aktywność pracownicza sprzyja również obniżeniu napięcia psychicznego. Nie można także pomijać znaczenia ekonomicznego. W przypadku, kiedy więzień ma możliwość i chce pracować, może wywiązywać się ze swoich należności i spłacać długi. Prawo o wykonaniu kary pozbawienia wolności nakłada bezpośrednio na skazanego obowiązek pracy, jeśli jest do pracy przydzielony. Europejskie Reguły Więzienne dotyczące postępowania z więźniami uznają pracę więźniów za najważniejszy czynnik społeczny i integracyjny. Z drugiej strony bezrobocie więźniów należy do największych czynników ryzyka porażki reintegracyjnej. Aktywność pracowniczą należy podzielić w następujący sposób: prace potrzebne do zapewnienia dobrego wewnętrznego funkcjonowania więzienia (utrzymanie, porządek, biblioteka, pralnia, kuchnia, jednostka szpitalna itd.); praca i zatrudnienie w zakładach produkcyjnych podmiotów gospodarczych; praca w ośrodku aktywności gospodarskiej prowadzonym w odpowiednim więzieniu; praca jako aktywność terapeutyczna fachowo prowadzona przez pracowników służby więziennej – w jej zakresie wykonywane są prace pomocnicze, np. w kuchni, w ogrodzie, przy sprzątanii itp. (Černá 2012).

Formy aktywności poza pracą (hobbystyczne)

Aktywność poza pracą jest ważnym elementem programu postępowania. Często, jeśli nie da się wprowadzić aktywności pracowniczej, jest zasadniczą częścią programu. Na tę aktywność składają się wychowanie estetyczne i wychowanie fizyczne – jako nieodłączne elementy w systemie wychowania. Ich znaczenie polega jednak na nauczaniu spędzania wolnego czasu w odpowiedni sposób, a po powrocie na wolność – wywoływaniu pozytywnych zmian w stylu życia. Aktywności te pomagają ponadto w utrzymaniu kondycji psychicznej i fizycznej skazanego i zmniejszają jego napięcie. Chodzi o rozwijanie zainteresowań, hobby i upodobań skazanego, który ma do tego prawo, a co w praktyce penitencjarnej jest mile widziane.

Zajęcia o charakterze estetyczno-wychowawczym spełniają wszystkie cele wychowania estetycznego i przynoszą skazanemu duchowe i fizyczne zaspokojenie,

ponieważ sam je wybrał. Zgodnie z teorią wychowania estetycznego chodzi o stronę aktywną i receptywną.

Strona aktywna obejmuje udział jednostki w wytwarzaniu dóbr kulturowych i zajęciach estetyczno-wychowawczych w różnych kółkach: rzeźbiarskim, modelarskim, muzycznym, wokalnym, czytelnictwem, plastycznym; następnie kółko szycia, wyszywania, szydełkowania, robienia na drutach, pracy z drewnem, kamieniem, metalem; kółka hodowlane (rybki akwariowe), ogrodnicze (rośliny pokojowe i ogrodowe), ceramiczne, teatralne itd. Rodzaj zależy od tego, co umieją i czym interesują się wychowawcy i inni pracownicy, aby mogli ukierunkować uczestników zajęć i doradzić lub włączyć do prowadzenia kółka samych więźniów. Aktywności tych jest wiele, trzeba jedynie uruchomić fantazję i wykorzystać umiejętności, a czasem talenty artystyczne więźniów. Z motywacyjnego punktu widzenia dobrze jest potem organizować wystawy ich twórczości lub konkursy, bądź też ozdabiać ich dziełami niektóre pokoje, korytarze itp. Większa aktywizacja występuje w czasie świąt, zwłaszcza kościelnych (Wielkanoc, Boże Narodzenie). Oprócz działalności w obrębie kółek zainteresowań należy również wspomnieć ulubione gry stołowe, karciane, krzyżówki itp.

Strona receptywna obejmuje oglądanie programów telewizyjnych i filmów, słuchanie audycji radiowych i muzyki, ale także występów grup muzycznych na żywo, występów aktorów lub oglądanie spektakli teatralnych przygotowanych przez więźniów-aktorów. Chodzi o to, że nawet jeśli jednostka nie weźmie aktywnego udziału w tworzeniu sztuki i piękna, wciąż może być silnie zaangażowana emocjonalnie w jej przeżywanie, a zatem nie należy mówić o „stronie pasywnej”.

Aktywność w czasie wolnym o charakterze sportowym i fizycznym zawsze jest pożądana w więziennictwie na całym świecie, co widać na wielu zagranicznych, zwłaszcza amerykańskich filmach. Sprzyja ona hamowaniu niepożądanego agresji, zapobiega nudzie lub nieuczciwym zamiarom niektórych więźniów. Z oferty więziennej dużym powodzeniem cieszą się ćwiczenia na siłowni, ping-pong, piłkarzyki itd. Na wolnym powietrzu, i tam gdzie jest to możliwe, również na boisku, ulubione gry to piłka nożna, siatkówka, koszykówka itp. Przekonanie, że na siłowni więźniowie „trenują mięśnie” przeciwko dozorcóm nie daje się obronić; należy zawsze pamiętać o skanalizowaniu ich nadmiaru energii. Służba więzienna także stara się wypełniać cel wychowania fizycznego, którego wynikiem jest kultywowanie rozwoju ruchowego i fizycznego jednostki, zaczynającej postrzegać aktywność ruchową jako nieodłączną część swojego stylu życia. Dlatego SW wspiera aktywności sportowe i fizyczne, organizując truniecie o różnym zasięgu (dobrze jest ponownie połączyć je z „możliwościami”) z wyłanianiem zwycięzców. Należy do nich ulubiona gra w szachy, ping-pong i szereg innych wedle upodobań skazanych oraz wychowawców. Podobnie jak w aktywnościach estetyczno-wychowawczych, w sportowych również rozróżniamy stronę aktywną (jednostka sama podejmuje aktywności sportowe) oraz receptywną: przede wszystkim oglądanie programów

telewizyjnych. U młodocianych skazańców szczególnie nacisk kładzie się na wspieranie zainteresowań i aktywności w czasie wolnym od obowiązków (Jůzl 2012).

Obszar tworzenia kontaktów zewnętrznych

Ta część programu postępowania bywa niekiedy określana jako zaoczna. Chodzi o obszar z jednej strony utrzymywania, z drugiej tworzenia, więzi i kontaktów ze światem „przez mury”. Celem jest wzmacnianie i utrzymywanie relacji z rodziną i bliskimi osobami, co sprzyja zaspokajaniu podstawowych potrzeb psychicznych skazanych. Jeśli skazany pochodzi z rodziny funkcjonalnej, należy utrzymywać jego związki z tym środowiskiem, głównie na rzecz sprawnego powrotu do społeczeństwa. Natomiast w przypadku, gdy rodzina bezpośrednio przyczyniła się do popełnienia czynu karalnego, wychowawca powinien ocenić siłę jej negatywnego wpływu na proces resocjalizacji. W więzieniach przebywają jednak również tacy skazani, którzy są samotni, bez jakichkolwiek związków ze światem zewnętrznym. Znaczącą rolę w takiej sytuacji odgrywają wolontariusze. Więzienia regularnie w ramach wizyt duszpasterskich odwiedzają duchowni wszystkich zarejestrowanych kościołów. Do kontaktów niebezpośrednich należy także oglądanie programów telewizyjnych i czytanie prasy. Skazani mają też do dyspozycji więzienną bibliotekę (Černá 2012).

Minimalny program postępowania

Minimalny program postępowania jest stosowany wobec tych więźniów, którzy nie wybrali żadnego z oferowanych programów więzienia. Składa się z aktywności, które są pedagogicznie i organizacyjnie zarządzane oraz prowadzone przez pracowników więzienia w całkowitym wymiarze czasowym dwudziestu godzin tygodniowo; opiekunem bywa pedagog specjalny. Program minimalny (podobnie jak i standardowy) obejmuje przeważnie następujące aktywności: pracę na rzecz więzienia, czynności samoobsługowe (teoria i praktyka prania, prasowania, konserwacja odzieży, prace domowe i in.), umiejętności społeczne związane z bezkonfliktowym życiem, opanowanie minimalnej wiedzy z zakresu prawa, podstawy wiedzy o zdrowiu i higienie, ćwiczenia fizyczne, możliwość realizacji swoich zainteresowań (Černá 2012).

Elektroniczny program SARPO

Mimo że od programów oczekuje się odpowiednich efektów w postaci ograniczenia lub całkowitego wyeliminowania recydywy, w praktyce ich działanie jest niewielkie. Świadczą o tym wyniki badań ilościowych na próbie więźniów w pracach

kwalifikacyjnych i badań jakościowych z więziennymi specjalistami. Podczas, gdy populacja więzienna wyznaje celowe realizowanie programów postępowania, specjaliści praktyki więziennej odczuwają pewną bezradność w swoich działaniach, którą należy nazwać utratą pedagogicznego optymizmu. Jednakże w ostatnich trzech latach czeska służba więzienna w ramach eliminowania agresywnych zachowań i zmniejszania recydywy planowo i systematycznie koncentruje się na realizacji programu SARPO. Projekt ten jest narzędziem predykcyjnym stosowanym w czeskim więziennictwie, służącym ocenie ryzyka i kryminogennych potrzeb skazanych, opartym na programie elektronicznym. Tym narzędziem monitoruje się prawdopodobieństwo wystąpienia ryzyka ponownego niepowodzenia skazanego. To prawdopodobieństwo jest określane za pomocą kalkulowania statystycznego ryzyka ze źródeł o dotychczasowych zachowaniach przestępczych jednostki, z oceną 48 czynników ryzyka podzielonych na 7 kategorii na podstawie oszacowania szkody i specyfikacji potencjalnych ofiar na podstawie analizy popełnionego przestępstwa. Elementem SARPO jest również badanie motywacji i samooceny sprawcy. Projekt SARPO został wprowadzony do praktyki więziennej 1.11.2012 r. Podlegają mu wszyscy nowi skazani, ponieważ na początku wszystkim opracowuje się program postępowania (poza karą lub pozostałą karą do 3 miesięcy) na podstawie kompleksowego raportu. Tym zadaniem dzielą się, podobnie jak we wcześniejszej praktyce, wychowawca, psycholog, pedagog specjalny i pracownik społeczny. Raport ten opracowuje się przy pomocy SARPO. Do lutego 2014 r. opracowano ponad 10 tysięcy kompleksowych charakterystyk skazanych, w tym ok. 8,5 tysiąca aktualizacji. Narzędzie SARPO nie ujmuje znaczenia diagnostyce pedagogicznej i psychologicznej, lecz je znacząco wspomaga. Opiera się na precyzyjnie zdefiniowanym źródle danych, na sprawdzonych przykładach przeanalizowanych danych z uwzględnieniem codziennych potrzeb praktyki penitencjarnej. SARPO wyraźnie sprzyja wewnętrznej dyferencjacji więźniów i żeby nie stał się przestarzały technicznie i moralnie jest stale aktualizowany, a posługujący się nim specjaliści szkoleni w Akademii Służby Więziennej RCz. Podsumowując, SARPO jest obiektywnym, celowo ustrukturyzowanym narzędziem ewaluacji skazanych z walidowaną oceną statystycznego i dynamicznego ryzyka, ukierunkowanym na rozpoznanie specyficznego aktu przestępczego zawierającego kontekst przemocowy, seksualny lub narkotykowy. Elektroniczny program SARPO został stworzony na platformie VBA (Visual Basic for Applications) za pomocą arkusza kalkulacyjnego Excel. Centralny moduł administracyjny bazy danych MDB oraz bazy danych zagadnień centralnie sterujących programem znajdują się na zabezpieczonym serwerze. Program jest zasadniczo przeznaczony do pełnienia funkcji przeglądarki i procesora danych. Kierunkowe dane i bazy danych są umieszczone w sieci, poza więzieniem. Program jest w stanie przeprowadzać automatyczne aktualizacje u pojedynczych użytkowników. Ewentualne dostosowanie wagi niektórych czynników, sposobu szacowania ryzyka, środowiska użytkowników itp., będzie wykonywane z modułu administracyjnego z centrum, bez konieczności sięgania do każdego pojedynczego więźnia (Petras 2012, s. 17).

System opieki postpenitencjarnej

Opieka postpenitencjarna lub też następca jest połączeniem opieki nad jednostką opuszczającą więzienie po odbyciu kary pozbawienia wolności z późniejszą opieką nad nią w środowisku otwartym. Chodzi o kolejny zbiór zabiegów systemowych, w których z mocy sądu uczestniczy służba kuratorska i mediacyjna – i kuratorzy społeczni, zwłaszcza jeśli osoba ta na wolność staje się bezdomna. W Czechach funkcjonuje rozbudowany system opieki nad tymi osobami. Černíková (w: Sochůrek 2007) wskazuje następujące powody konieczności zastosowania opieki postpenitencjarnej: cele procesu penitencjarnego nie zostały wcale osiągnięte lub utrwalone, a zwolniona jednostka potrzebuje fachowej pomocy przy adaptacji do warunków życia w społeczności cywilnej; przez pierwsze dni na wolności osoba jest jakby rekonwalescentem i łatwo może podlegać negatywnym wpływom, szczególnie recydywie, która następuje zwykle do jednego roku po zwolnieniu; przeżywany kryzys pierwszych dni na wolności, bezradność przy radzeniu sobie z codziennymi życiowymi sytuacjami, obawy, lęk, nieodpowiednie zachowania społeczne; etykieta przestępcy (również widoczne tatuaże); konsekwencje uwięzienia; poczucie społecznego wykorzenia; problemy z brakiem lub przywróceniem związków partnerskich; przywrócenie roli rodzicielskiej, odbudowanie lub odnalezienie więzi z dziećmi; „kuszenie” przez dawnych kolegów, często z półświatka lub spośród byłych współwięźniów; ryzyko nawrotu nadużywania alkoholu, narkotyków lub patologicznego hazardu; włączenie się do procesu pracowniczego uwarunkowane znalezieniem pracy i związane z tym przywrócenie nawyków oraz umiejętności pracownicznych, szczególnie kiedy skazany podczas odbywania kary pozbawienia wolności nie był zatrudniony; inne powody.

Opieka postpenitencjarna oznacza zatem ofertę służb społecznych skierowaną do wypuszczonego, możemy ją jednak też pojmować jako specyficzny rodzaj prewencji wtórnej i trzeciego stopnia i to w szerokim spektrum zastosowań (powtarzanie zachowań przestępczych, nawrót alkoholizmu lub uzależnienia od narkotyków, nieodpowiednie zachowanie). Dzięki opiece postpenitencjarnej stopniowo można zmniejszać recydywę.

Wnioski

Amnestia ogłoszona przez prezydenta Czech na początku roku 2013 wraz z upływem czasu wyraźnie wykazuje więcej pozytywów niż negatywów. Argumenty sceptyków o szybkim powrocie, szczególnie recydywistów, „za kraty” zostały obalone. Amnestia pomogła przede wszystkim na wiele sposobów Służbie Więziennej RCz, wpłynęła na przyspieszenie wolnego tempa działania organów sprawiedliwości.

ści, zaoszczędziła pieniądze, wyraźnie obniżyła ryzyko zamieszek i zmotywowała przedstawicieli służby kuratorskiej i mediacyjnej do zwiększenia aktywności w zakresie opieki postpenitencjarnej i ich obowiązków. Z drugiej strony rozgniewała społeczeństwo, szczególnie ofiary przestępstw. Liczba osób objętych amnestią (i charakter ich przestępstw) jest jednak zdecydowanie korzystniejsza niż przed dwudziestoma pięcioma laty podczas ogólnokrajowej amnestii, którą ogłosił Václav Havel – dostarczyła dodatkowej pracy Policji RCz. Istnieje jednak przekonanie, że ci, którzy upomną się o amnestię, szczególnie recydywiści, wrócą „za kratki”, a ci którzy oprą się pokusie wolności, pozostaną „na zewnątrz” (Jůzl 2014).

Dane statystyczne dotyczące amnestii z początku roku 2013 (z danych wewnętrznych DG SW RCz) są następujące:

Liczba więźniów do 31.12.2012:	22 641
Liczba więźniów do 4.1.2013:	17 602
Liczba więźniów do 8.7.2013:	16 299
Do 15.5.2013 wypuszczono	6 457 więźniów.
Liczba więźniów do 20.10.2014:	18 324

Według informacji biura prasowego Służby Więziennej Republiki Czeskiej z owych wypuszczonych więźniów powróciło za kraty do 1.10.2014 1.450, co po półtora roku stanowi 22,5%. Zgodnie z oświadczeniem Służby Więziennej RCz jest to znaczny sukces. Przed rokiem 1989, czyli przed dwudziestoma pięcioma laty zakładano, że do więzienia powróci ok. 80–90% recydywistów. Podane liczby, ściśle monitorowane przez Służbę Więzienną RCz, odpowiadają same na wszelkie uwagi dotyczące obecnej amnestii.

Recydywa jako nawrót, powtarzanie, regres istniała, istnieje i będzie istnieć. Nie radzą z nią sobie lekarze, sędziowie, policja i służba więzienna. Należy jej jednak stawić czoła programowo i podejmować systematyczne działania w celu jej obniżenia. Wykazano, że najwięcej sprawców czynów karalnych mieści się w przedziale wiekowym od trzydziestu do pięćdziesięciu lat (Jůzl 2012), a wraz z wiekiem jej poziom spada. Jak pokazano w niniejszym opracowaniu jest to efekt między innymi prowadzonych w Czechach programów postępowania, projektu SARPO, opieki postpenitencjarnej i amnestii (nie ogłasza się jej jednak każdego roku). Jako zalecenie należy przyjąć prowadzenie precyzyjnej i powszechnej rejestracji liczby recydywistów i popełnianych przez nich czynów oraz przyczyn ich dopuszczania się oraz poddawanie tego regularnej ocenie.

Abstract: System Solution for Social Readaptation of Prisoners in the Czech Republic

The author discusses the programmes for the treatment of prisoners aimed at facilitating and accelerating prisoners' return to society. These programmes include the following aspects: intellectual education, moral education, education through labor, aesthetic education and physical education. The author highlighted and stressed the importance

of comprehensive diagnosis, containing a social, psychological, pedagogical and medical assessment of convicts in the process of programming individual remedial interactions, including the recognition of risk factors of recidivism. An important part of the standard procedure is to organize activities in free time by developing interests, hobbies and preferences of the convict. In addition, the article presents the electronic project SARPO, a post-penitentiary care system, as well as an assessment of the effects of the recent amnesty in the Czech Republic.

Key words: post-penitentiary, social readaptation, procedures for dealing with prisoners.

Bibliografia

- [1] Černá L., 2012, *Vztah penologie a penitenciaristiky*, diplomová práce, IMS Brno, Brno.
- [2] Černíková V., 2005, *Sociální ochrana*, Policejní Akademie, Praha.
- [3] Doňková O., 2010, *Vývojová psychologie*, IMS Brno, Brno.
- [4] Jůzl M., 2010, *Základy pedagogiky*, IMS Brno, Brno.
- [5] Jůzl M., 2012, *Penitenciaristika a penology*, IMS Brno, Brno.
- [6] Jůzl M., 2014, *Esej o společenských důsledcích amnestie*, [w:] *Disputationes Scientificalae*, Verbum, Ružomberok.
- [7] Petras M., 2012, *Práce v SARPO*, „České Vězeňství“, nr 2.
- [8] Sochůrek J., 2007, *Kapitoly z penologie II*, TU Liberec, Liberec.